

Fra håndbogens barneår

Af arkitekt M.A.A. Mogens Voltelen

Det faldt i min lod at være nærmeste medarbejder ved Håndbogen i de første 15 år, og nu er jeg blevet bedt om at fortælle derom. Det skal jeg så forsøge, selv om der er gået et halvt århundrede siden.

Allerede mens den første udgave var under forberedelse, kom jeg gennem en fælles bekendt i forbindelse med brødrene John og Henry Fränkel, og det syntes, som om mine interesser og muligheder passede godt til opgaven.

Det var unægtelig et bredt område, vi skulle dække. Der skulle udvælges og samles det opslagsstof, som tegnestuerne havde brug for, og ofte skulle det bearbejdes og så passes ind i den brogede mangfoldighed, også typografisk.

Men vigtigst var naturligvis hovedopgaven, målet: at fremtrylle et leksikalsk og informativt opslagsværk over alle byggematerialer og ydelser til byggeriet. Samt ikke mindst at få firmaerne til at forstå og acceptere denne for dem naturligvis nye og ret fremmede ide. Det hele var jo ikke muligt uden firmaernes også økonomiske deltagelse. Det var jo ikke »reklame«, vi ville formidle, men noget meget mere seriøst:

Reelle og relevante oplysninger om produkter og deres egenskaber og alle de oplysninger i øvrigt, som de projekterende havde brug for, alt tilpasset og bearbejdet, så det var lettest og hurtigst tilgængeligt på tegnestuerne.

Til at begynde med og mens bogen fik sin egentlige form, var jeg vistnok den eneste »fremmede« medarbejder, der arbejdede »i huset«, men der var samtidig andre medarbejdere, som i samarbejde med os bidrog udefra med enkelte afsnit, tabeller o.s.v. Plus naturligvis kontormedarbejdere.

Lidt senere kom der flere faste medarbejdere til. De første som led i den mere faste stab var arkitekterne Emil Giersing og Jørgen U. Berg.

At være medarbejder

Arbejdsvilkårene var noget anderledes end man kender i dag. Vi var på ren timeløn, den gang var der ikke noget, der hed ferie- eller sygepenge. Når vi var der, fik vi løn, ellers var vi på herrens mark. Og på en »årbog« (som hensigten var), var arbejdsmængden uhyre vekslende. Lige efter udkomsten var der ikke noget at lave, men når vi nærmede os en ny udgave, var der ubarmhjertigt tryk på, aftenarbejde, søndagsarbejde. Og så var det jo om at

kunne frigøre sig fra andre forpligtelser.

Arbejdet med katalogsiderne var tyngdepunktet, og det kom igen år efter år. Det bestod ikke alene i at indkalde og bearbejde de tekniske oplysninger og stille det hele op. Vi var også inddraget i arbejdet med at gøre firmaerne interesserede. Der var ingen »annonceagenter«. De firmaer, som John ikke med sine særlige evner tog sig af, skulle vi kontakte. Vi var jo naturlige »vidner« om, hvad tegnestuerne havde behov for, så vi kunne motivere dem for at deltage. Derefter kom så arbejdet med at skaffe de relevante oplysninger frem, stille dem systematisk op og få det godkendt af firmaet. Jeg husker, at jeg tit var forbløffet over, hvor uvidende om deres egne produkter mange forhandlere var. Når vi stillede de spørgsmål, som den projekterende måtte have svar på, måtte firmaerne ofte til fabrikken i udlandet eller til laboratorierne for at skaffe svarene.

I forhold til det store arbejde, vi gjorde både for at udvikle principperne og for hver især af firmaerne, tror jeg faktisk, at vores pris for deltagelse i kataloget var alt for lav. Men vi måtte jo tåle sammenligning med prisen for »reklamer«, hvor formidlerne ikke gjorde andet end at sende manuskriptet til trykkeren.

Selv om man jo nok den gang var mere formel i omgangstonen, end vi kender idag – vi forblev De's – så voksede der da efterhånden en naturlig samhørighed op. Det hele foregik jo i de første mange år i den private, patriarkalske lejlighed på Triangeln 4, som tilhørte brødrenes fader, lægen Louis Fränkel, og hvor John også boede, mens Henry, der var gift, boede andetsteds.

Til at begynde med skete det hele i lejlighedens herreværelse – kontorarbejde, redaktion, besøg, telefonsamtaler, alt. Når jeg klagede over de trange forhold, svarede John: »Hellere en stor virksomhed i et lille kontor end en lille virksomhed i et stort kontor«.

Efterhånden fik jeg – og senere de andre tilkomne medarbejdere - lov at rykke ind i Johns soveværelse med vore redaktionelle gøremål. Jeg husker, at jeg hver morgen måtte hente et sammenklappet spillebord med filtplade og klappe det ud og derpå anbringe mine tegne- og skrivegrejer. Jeg kunne ikke få et ekstra telefonapparat ind, men måtte, når jeg skulle ringe, vandre gennem fire rum ind til »kontoret« – for så at se, at telefonen var optaget alligevel.

På travle dage spiste vi alle med ved familiens-bord, både frokost og middag. John havde en særlig tilbøjelighed til altid at ville udskyde frokosten – for ikke at afbryde arbejdet. Jeg fik aldrig held til at forklare ham, at vi så blot sad sultne og ukoncentrerede i en time.

John havde en dag fået den ide at sende en skriftprøve af hver af os tre til en »Berufsgrapholog« i Tyskland. Da vi fik besvarelsenerne, var ingen i tvivl om, hvem der var hvem. Man skal have kendt John for at goutere denne passage om ham: »Det synes nærmest som om de sympatiske træk i karakteren er overvejende over de usympatiske«. Selv var han godt tilfreds med karakteristikken.

Han havde en ubændig nysgerrighed. Hver gang vi satte os til bordet for at spise, sagde han igen og igen »Må jeg høre noget!«. Jeg plejede at sige, at hvis jeg skulle dømme ham på den yderste dag, ville jeg sige: »Stat op, din nysgerrighed har frelst dig«.

Om mig selv husker jeg en passage fra grafologen: »Häufig gern dirigierend, liebt doch nicht selber enge Gesetze«. Jeg fandt det således en gang

nødvendigt at ophænge et skilt i redaktionslokalet med parolen »Ingen må nogensinde skrive noget som helst, som han ikke selv ved, hvad er«. Det er dog vist et rimeligt krav til den, der skal tage ansvaret for en leksikalsk oplysning.

Selv om vi naturligvis alle var enige om sigtet med Håndbogen, lagde de forskellige temperament-er nok vægten lidt forskelligt.

Det lå altid John meget på sinde at få bogen ud i tide og naturligvis med god grund, og jeg fokuserede lige så berettiget især på at lave det bedste hver gang. Jeg husker jeg brugte sentensen »Hellerne bedre end før«.

I sæsonen kunne vi vel efterhånden være en 3–5 faglige medarbejdere i redaktionen, dog ofte ikke på samme tid af dagen, fordi det ikke for nogen af os var et 8-16 job.

Af navne, som gennem årene i kortere eller længere tid har været medarbejdere, husker jeg først og fremmest ingeniør Ove Ladegaard samt arkitekterne Jens Wulff, Preben Geismar (også kaldet »Gandhi«), Mogens Rützou og Erik Villefrance foruden ingeniør Axel E. Flint.

Ved opførelsen af Dagmarhus i 1937–38 blev der opsat en kæmpe HFB på plankeværket.

Om systemer

Vi var også systematikere indad til. Vi elskede formularer og blanketter, som vi udviklede til internt brug. I stedet for tilfældige lapper med notater til forskelligt brug, havde vi – forskelligt farvede – blanketter til Rettelser, Ideer, Rapporter, Telefon- og Mødenotater, Timesedler o.s.v. Vi fik I. Chr. Petersen til at føre mange af dem, og endnu i dag findes nogle af dem.

Vort interne aflægningssystem blev opbygget på et privat decimalklassifikations-system. Til lettere at bestemme format og beskæring af billeder opfandt jeg »himpegimpen«, en slags kombineret måleplade og bevægelig diagonal i klar plastic. Til registerarbejdet udarbejdede vi et helt system af regler og fremgangsmåder og et eget indre »sprog«. Det var vigtigt for os at opnå den sikkerhed og anvendelighed for registret, som betød meget for bogens brug.

Når stoffet i øvrigt var på plads og i korrektur, var det registertid. Vi var nødt til at flygte ud på landet, ofte til Marianelund Kro i Nordsjælland, for at være uforstyrret i den uges tid, det tog. Her arbejdede vi virkelig i døgndrift, også Eva, Henrys kone, havde opgaver i teamet.

Forholdene var trange. Vi måtte bruge værelserne som arbejdsrum, og jeg husker, hvordan vi måtte placere os alle 6 på dobbeltsengen i Henrys og Evas værelse og der blade og diktere, notere og kontrollere.

Når vi nåede ud på natten, hændte det, at John, som jo ikke havde helt samme faglige engagement i disse operationer, lod øjnene glide i. Når vi syntes, vi burde vække ham, protesterede han: »Jeg sover skam ikke, jeg akkumulerer bare!«. Det blev et fast udtryk for denne tilstand.

Markedsføring

Markedsføringen (som det hedder idag) var først og fremmest Johns anliggende, og her var han en fisk i vandet, sprudlende af ideer, parat til handling.

En opgave var at skabe prestige for og accept af bogen og dens ide. Allerede fra første udgave fik man en fremstående neutral person fra byggeriets kreds, ofte en minister, til at skrive et forord. Med bogen fulgte de grønne svarkort, som ufrankeret kunne bruges til tilkendegivelser over for redaktionen, kritik, forslag eller anerkendelse. De var aldeles overvejende positive og betød jo også fingeren på pulsen (længe inden meningsmålingernes tid).

Almindeligvis var det dog skiltet: »Ogsaa her benyttes HFB«, der kom op på byggepladsen, her Slagtermesterforeningens Hus på Hyltebjerg Allé 54-58 i Vanløse, 1938.

Tidligt lanceredes også de grønne skilte til opsætning på byggepladser med »Ogsaa her benyttes HFB«.

Den mere direkte henvendelse til firmaerne var også præget af Johns opfindsomhed og direkte, journalistiske tone. Mange af brevene bragte sig i fokus med forskellige påklæbte farvede etiketter og pile (det var en anden medicin, end den vi foreskrev deltagerne i kataloget, men ærinde var et helt andet). En helt særlig henvendelsesform er nævnt i Henry Frænkels artikel.

John indførte en kuriøs skik: Når et firma havde jubilæum eller lignende, sendte vi en specielt fremstillet lagkage i form som bogen og beklædt med grøn marcipan med pile og tekst og det hele. De fleste tog det som den pudsighed, det var, men jeg mindes også en, som blev meget knotten og vist fandt det utilgivelig plat.

Andre aktiviteter

Udover selve håndbogen havde vi også andre, dertil knyttede aktiviteter. Vi opbyggede en samling af nogenlunde tilsvarende kataloger fra andre lande. I Sverige havde vi fået kontakt med en ung ingeniør Wilhelm Forsberg, som påtog sig ved en slags licensordning at udgive en tilsvarende bog i Sverige (indtil hans sygdom standsede det).

Vi havde, som HF nævner, kontakt med den udvandrede danske arkitekt Lønberg Holm, som i USA stod for udgivelsen af »Sweets Catalogue File«, og jeg mindes, at vi har haft besøg af Neufert.

Konditoren med sit mesterværk: En Hfb-lagkage med grøn marcipan.

Vores Serviceafdeling tilbød at besvare spørgsmål om byggevarer og firmaer. Den var væsentlig bygget op på vores flair og nysgerrighed samt en mere eller mindre ordnet samling af alt, hvad der udkom af tryksager inden for området. Men den fungerede udmærket. Og gav inspirationer til akquisitionen.

Jeg husker som en kuriositet, at vi under krigen fik besøg af filminstruktøren Carl Th. Dreyer, der vist ville vide noget om belysning, hvor jeg nok kunne hjælpe ham.

Omskiftelser

I midten af trediverne, da dr. Fränkel var død, blev lejligheden på Trianglen opgivet, og Håndbogen rykkede ind i Ingeniørhuset i Vester Farimagsgade, i et fremlejemål fra Birch & Krogboe. Da vi blev sagt op her, flyttede vi til Dagmarhus i 1939.

Så kom der bevægede tider med krig og besættelse. Brødrene rejste kort efter besættelsen til Sverige, og vi andre måtte prøve at klare skuden imens. Ingeniør Ladegaard, som var kommet til, og jeg fik ansvaret, men Ladegaard døde uventet, inden krigen var forbi. Dagmarhus måtte vi jo brat forlade, da tyskerne overtog huset, og vi fandt en etage i

Frederiksberggade 27, en af brødrenes ejendomme, som vi også havde tilsyn med. Efter krigen fik jeg at vide, at Giersing havde gemt et våbenlager under koksene i kælderen i nr.27.

I krigsårene var byggeriet jo dæmpet, og vi havde derfor ikke helt så hårdt pres på arbejdet. Derved blev der lejlighed til at gennemgå bogen roligt med henblik på yderligere forbedringer. Jeg erindrer her en pudsige episode. Vi havde bestemt, at fremtidig måtte ikke et eneste billede stå som dekoration alene, og derfor skulle alle have en billedtekst. Vi stødte på en gammel kvartside fra Kabelfabrikkerne, som gennem årene havde flaget med en af de kendte fremstillinger af et kabel, hvor man trinvis afskaller de enkelte isoleringslag, og jeg sagde, at den måtte have en tekst. Jørgen U. Berg, som havde en ustyrlig humoristisk sans, udbrød: »Hvorfor dog det, når alle og enhver kan se, det er en søkikkert?«.

Da brødrene kom hjem umiddelbart efter befrielsen, var alt jo lutter festivitas. Imidlertid blev det med henblik på fremtiden, efter at jeg i de fem år havde haft en lederstilling, vanskeligt at finde en samarbejdsform, som kunne tilfredsstille begge parter, og vi skiltes i god forståelse.

Et blik tilbage - og frem

Ser vi tilbage på, hvad HFB's indtræden i byggeprocessen har betydet, kan jeg finde mange væsentlige træk, som ikke alle idag umiddelbart kan føres tilbage til HFB. Vores grundprincip, at alle oplysninger skulle være leksikalske, faktiske, og ikke lige gyldige begejstringsudtryk, har nok saneret en del i leverandørernes markedsføring. Og måske fremmet en rationalisering af projekteringen. En – ganske vist væsentlig – detalje, at oplysningerne skulle gives sorteret og ordnet under »standardiserede« indgangsord for at lette opledningen, har været så indlysende rigtig, at mange firmaer nu anvender mere eller mindre tilsvarende opstillinger i deres egne publikationer. Men det var faktisk vor nyskabelse.

Ideen med at have så vidt muligt alle materialer og leverancer tilgængelige eet sted og systematisk ordnede, så det var til at finde, må være en indlysende fordel, først for de projekterende, men derfor også for leverandørerne. Vægten af dette aspekt kan man fornemme ved at se, hvor mange forsøg på at løse den samme opgave, der siden er fremkommet. Desværre dog uden HFB's strenge princip om saglig oplysning, ensartet opstillet, let tilgængeligt.